

KRLEŽA — KODIFIKATOR HRVATSKOG KNJIŽEVNOG IZRAZA

Ivo Frangeš

Tema kojom želim zamoliti za vašu pozornost nije samo uvjetovana autorom što ga proslavljamo nego i sadržana u djelu njegovu, jer Krleža nije obično poglavlje u procesu formiranja hrvatskoga književnog jezika: on mu je i kodifikator. Dokazuju to prije svega njegova djela, svojom, krležijanskom konfiguracijom hrvatske jezične materije, ali i golem broj posve eksplicitnih citata koji problematiku ne samo što začinja nego i superiorno razrješavaju. Neki su od njih, da se poslužimo Horacijevom sintagmom, poznati *lippis et tonsoribus*, postavši vlasništvom naših književnih brijačnica i upavši u opasnost da — svojom rasprostranjenošću — vidike zamagle umjesto da ih rasvijetle. Jedan je od tih općepoznatih navoda dio izvanrednog hrvatskobogomarsovskog prizora iz *Davnih dana* (prizora koji će svoju književnu razradu naći u *Kraljevskoj ugarskoj domobranskoj noveli*, odnosno u noveli *Tri domobrana*), prizora u čijem komentaru autor izrijeком upozorava na lokalni humor kajkavštine. Krleža, bio je to godine 1916, govori o »umirućem jeziku« za čije elemente »nitko od naših pjesnika nema sluha«. Nastavak citata ističe superiornost domaće kajkavske fraze koja se, doduše, diže

nad stvarnost, ali se ne uzdiže, ne uzvisuje, ne uzlijeće visoko, nego tek toliko da sa te svoje relativne visine sve rasiťni, razvodni, »do besmisla«, rastaćući sve ćega se dohvati: »Ta fraza je kmetska. Ona je u trajnoj depresiji. Ona odozdo pljuje po gospodskim ćizmama koje je gaze. Ona ne zanosi, ona ne uzdiže, ona ne vjeruje ni u što osim u neku vrstu katolićkog pesimizma, svršavajući neminovnom nivelacijom svega živoga u smrti. [. . .] Ruga se svemu, vulgarizira sve i plebejizira sve što je nad njim [= nad tim zagorskim, kmetskim sarkazmom, I. F.], i prema tome je opasan i za svoj vlastiti uspon«. ¹ Drugi je omiljeli citat naših »ton-sora« nastao ravno dvadeset godina poslije, u *Baladama Petrice Kerempuha*:

*V megli sem videl, videl sem v megli:
seh križneh putov konec i kraj . . .
V meglenom blatu, v pogrebnom maršu,
otkod nas nigda več ne bu nazaj,
Ileri kak pilki, faklonosi,
zaškrabani dijaki, larfonosi,
pokapali su paradno starinsku reć Kaj.
Kak zvon je kaj germelo,
kak kres je Kaj plamtelo,
kak jogenj, kak harfa vekomaj,
a oberpilko v gali,
s pogrebnom faklom v roki
med ilerskimi fanti,
mertvećkimi snuboki,
španceral se
Doktor Ludwig von Gay.*

*Cinkuš je lajal v megli, golgotski,
pokapati smo znali furtinavek gospoćki.²*

Pogrešno shvaćen i, što bi rekao Valent Žganec zvan Vudrića, »skupspleten i skupspušlan i zmotan i zavuzlan«³ s onim iz *Davnih dana*, taj uporno ponavljani, na samu stogodišnjicu Preporoda i usvajanja novostokavskog standarda izrećen trpki sud, dovodio je u nepriliku prije svega svoje navoditelje: odista, teško se oteti magiji Krlećinih slika i

zanimajati istinu o korozivnoj naravi kajkavštine »u izvedbi« gorkih, razočaranih, »korodiranih« Krležinih govornika te iste kajkavštine.

Nas, naravno, u ovoj temi ne zanima prvenstveno taj lingvističko-društveni *morituri-motiv* (kako bi rekao Milan Marjanović).⁴ Krležina »baba Terezija načinom svog izražavanja predstavljala je kajkavsku baroknu atmosferu oko Čakovca i Varaždina, koja je u našim naročitim prilikama, u ono doba, na prijelazu stoljeća, već vegetirala sa svim znacima hibridnog umiranja, pošto je od ilirskih rodoljuba bila na smrt osuđena prije šezdeset godina«. ⁵ I kad god govori o kajkavštini, Krleža govori o nekom, nečem što je osuđeno na smrt, što umire, neminovno umire; a nije umrlo zbog vlastite slabosti i bezvrijednosti; umrlo je naprosto zato što nije moglo preuzeti zadaću koja mu je (naoko posve prirodno i zakonito) bila namijenjena. Sačuvavši, ne samo za sebe nego i za čitavu naciju, atribute identiteta, kajkavsko pučko, »muško« hrvatstvo nije moglo na vlastitim leđima iznijeti još i taj disproporcionalni povijesni teret. U nastavku gornjeg citata: »da osim nekih kronika o rusko-turskoj vojni u Laudonovo vrijeme nije u toj [kajkavskoj, I. F.] knjizi bilo ničeg ozbiljnijeg, da je Brezovački pisao tu slabe komedije za klerike, a Stoosov *Kip Domovine* bio snimka jezika onih dana, kada ni stari Kristijanović nije uspio da napiše svoju gramatiku, to je samo dokazom da šaka kmetova sa vrlo slabom, zbuđenom provincijalnom šljivarskom 'elitom' nije uspjela da razvije svoj jezik u suvremenome modernom smislu. Da se nađe Vates koji bi ga uskrisio iz groba, nije bilo suđeno.«⁶

Reći ćemo odmah, jer nas vrijeme goni a istina obvezuje, Krleža je bio taj Vates. No, svakako, ne u onom smislu u kojem bi se to na brzinu moglo zaključiti: ne kao neka vrsta gigantskoga Kristijanovića, nego kao vrhunski svjedok o snazi i neslućenoj izražajnosti kajkavskoga (recimo to ovdje mirno jer znamo da ćemo se razumjeti) jezika. Kristijanović je, nemojmo se varati, Laokon banskohrvatske jezične situacije svoga vremena; pa kad već njegovu kajkavsku Troju ostaviše horvacki bozi, što mu preostaje nego da zavitla svojim kopitarskim kopljem i zavapi:

*Quae tanta insania, cives?*⁷

Ostanemo li pri tim vergilijanskim slikama koje — vidjeli smo maločas (a primjere je lako podeseterostručiti) — i nisu pretjerano udaljene od hrvatske književne i govorne tradicije, ostanemo li dakle pri

tim slikama, Krleža je svakako bliži Eneji: on kajkavske penate preuzima i, spašavajući ih, osniva svoj (a time, ujedno i naš) grad, Urbs štokavica. Čitav nesporazum oko navedenih Krležinih citata u tome je što se kajkavcu Krleži, najsuperiornijemu majstoru štokavštine što ga dosad imadosmo, pripisuje pogrešna dilema: štokavština ili kajkavština; odnosno: jesmo li (kajkavci) učinili dobro što smo se odlučili za štokavštinu? i nije li valjalo: ili namegnuti kajkavštinu ili prepustiti stvari spontanom razvoju? Takvu je dilemu, otprilike, izražavao nevoljni Gjalški koji je, poput Vraza u ilirizmu, pedeset godina kasnije, u jeku realizma, kao najlegitimniji nastavljatelj Šenoine umjetnosti, klonuo sintaktičko-akcenatskim oklopom štokavštine. Pozdravljen kao prvorazredan umjetnik još od samog nastupa, od pojave *Illustrissimusa Bathorycha*, Gjalški je, također od samog nastupa, primio prve udarce zbog nedovoljno štokavske norme. Nije bilo iole hrabrijega kritičara a da mu nije prigovorio neštokavsku morfologiju, sintaksu, vokabular... Kakvo onda čudo ako stari Gjalški, 1929, potkraj života, napiše i ovako desperatne retke: »Stoga mogu i tvrditi da je hrvatska kajkavština u svom razvoju postigla napredniji stadij od štokavštine, jer npr. ona više ne poznaje poput štokavštine i perfekete i imperfekete i plusquamperfekete, već samo perfekt. Jednako je naprednija hrvatska kajkavština i u akcentu. Kano u poljskom jeziku, tako i u hrv. kajkavštini akcenat je uvijek da kažem logičan, uvijek isti i uvijek stalan sa svojom pretposljednjom naglašenom slovom. Ne zapada nikada u onaj čisto luđački ples, u ono čisto nemoguće skakanje štokavskog akcenta kojemu je premac samo još ruski jezik sa svojim čisto nemogućim naglascima, po kojima akcentima još ravna svoj izgovor!«⁸

U tom istom godištu »Savremenika« u kojemu Gjalški, po tko zna koji put, javno vida svoje štokavske rane, objavljuje Krleža uzornu novelu *Sprovod u Teresienburgu*, s podnaslovom »Događaj iz života generalice Olge Warronigg-Glembayeve«. Bio bi lingvistički, — i stilistički, dakako — neobično zanimljiv i nadasve koristan posao naprosto ekscerpirati sve strane izraze, sve (nazovimo ih uvjetno) barbarizme i kalkove, sve inojezične (njemačke, latinske, francuske) kolaže koji, dabome, nisu mehanički polijepljeni po tekstu nego čine njegov neotuđiv dio. Što bi se vidjelo? Da je Gjalški, i to izvorni ne naknadno »boranićizirani« Gjalški, u jezičnom pogledu, kudikamo »hrvatskiji« pisac od Krleže; a u postocima čak mnogo »štokavskiji« čistunac od Krleže; i da, ujedno, Krleža ne samo što je neusporedivo bolji pisac, nego je u isti

mah, uza sve mehanički primijenjene purizme i postotke, čistiji, elegantniji i, što je najvažnije, izražajno adekvatniji pisac.

»Eh bien, mon prince, Gènes et Lucques ne sont plus que des apagnes, des *pomest'ja*, de la famille Buonaparte.«⁹ Tako glasi prva (i pritom ne usamljena!) rečenica najvećega ruskog romana uopće. Završetak uvodne didaskalije *Gospode Glembajevih*, djela koja u razvitku hrvatske drame ima upravo isti položaj kao i Tolstojev *Rat i mir* u ruskoj književnosti, glasi: »Živa, banalna i glasna konverzacija na odlasku, od koje se čuju samo pojedini uzvici, nerazgovijetne riječi i smijeh, sa mnogo njemačkog, agramerskog teksta.«¹⁰ A onda, poslije dviju točaka:

»Küss, die Hand, presvijetla! Ljubim ruke! Servus! Dovidénja, eks-celenc! Preporučam se, moj naklon, auf Wiederseh'n, grüss dich Gott! Adieu! Sluga sam pokoran, illustrissime! Moj najdublji naklon, laku noć! Servus, grüss dich Gott!«¹¹ Pa kad bismo sad naveli varijant nastavka, kako bi tek onda došlo do izražaja neobično bogatstvo stilskog postupka što ga Leo Spitzer naziva *Sprachmengung*,¹² a mi smo, iskreno, u napaсти da ga, zajedno s Krležom, nazovemo i babilonskom »zmešancijom« njemačko-latinsko-francusko-talijanskom; i hrvatskom, naravno, kajkavsko-štokavskom. Zašto navodimo te primjere? I to u času kad govorimo o Krleži kodifikatoru hrvatskoga književnog izraza? Je li to miješanje jezika, ta *confusio linguarum* znak nemoći ili želje za egzotično shvaćenim realizmom? Ni jedno ni drugo. Uostalom, neka nam pomogne Šenoa.

Česta je i istinita tvrdnja da je Šenoa stvorio hrvatsko čitateljstvo. Kako? Građanstvo zagrebačko, sastavljeno većinom od pridošlica, što mu je i otac Alois Schönoa bio, prisilio je veliki pisac — u svojim djelima, dašto — da govori ne samo hrvatski nego čak i — štokavski. Posebno je to vidljivo u pripovijestima, koje ne obrađuju dekorativno srednjovjekovno i kasnofeudalno građanstvo iz njegovih povijesnih romana, nego novu zagrebačku građansku klasu u nastajanju. U času kad se novoštokavski standard još ni iz daleka nije »smjestio« u zagrebačke građanske kuće i dok još nije postao svakodnevnim sredstvom konverzacije, govore Šenoini likovi privlačnom i gipkom štokavštinom koja nije »snimana« iz zbiljskih predložaka, nego obratno, koja se kao uzor želi nametnuti. Velika Šenoina strateška operacija i jest to uporno i uspješno pretvaranje kajkavskog dijaloga u urbanizirani štokavski. Tko bi makar imalo posumnjao u izuzetne umjetničke sposobnosti Šenoine morao bi se razuvjeriti već samo tim dopinosom Šenoje jeziku hrvatske književnosti i njegovu ustoličenju u hrvatskim građanskim kućama. Jer, kako reče

Krleža, »pišeš li o jeziku, ispitaj društvo i društvene prilike i odnose prije svega! Nema poezije bez društva, nema društva bez gradova.«¹³ I, da nastavimo: nema gradova, nacionalnih gradova, bez građanstva koje ne konverzira na materinskom jeziku.

Neizbježna bitka između književnog standarda i dijalekta u sredini koja je povijesno, ekonomski, sociološki i — dakako — lingvistički udaljena od dijalekta što ga je, vlastitom odlukom i vlastitom vidovitošću, izabrala za književni, morala se — u najneobičnijem vidu — odraziti na umjetničkoj funkciji tog jezika. Raskorak taj vidljiv je i u takozvanim nižim slojevima. O tome izvanredno sugestivno svjedoči poznat svima dijalog gluhih između jadnog domobrana Vida Trdaka i bezimene beamterse lutke u birokratskom labirintu Markova trga.¹⁴

Implicitna Krležina polemika, u svim njegovim citatima koji zahvaćaju pitanje odnosa kajkavštine i štokavštine, nije ni po čemu ogorčenje što je »doktor Ludwig von Gay« umjesto kajkavskoga odabrao štokavski govor; nego spoznaja da su tim nadahnuti i aktom, u klasičnoj Hrvatskoj, i seljak i građanin privremeno ostali bez neposredne mogućnosti višeg tipa konverzacije i uopće lingvističke komunikacije. Lišen, s jedne strane, formiranih jezika (latinskog, njemačkog i, ponešto, mađarskog), kajkavski se građanin našao prepušten iznenađenjima dijalekta za koji je stoljećima smatrao da je grublji i primitivniji, i agresivniji; s druge strane, seljak je izgon kajkavske propovijedi iz crkve doživio kao još jedno klasno nasilje. Neumjerene i u biti disproporcionalne hrvatske jezične polemike tečajem XIX. stoljeća ipak odslikavaju pravo stanje stvari: socijalno razvijenijoj građanskoj sredini superponira se (štokavski) dijalekat koji se, literarno, afirmirao ili kao herojski pučki, kačićevski deseterac ili kao rafinirani gundulićevski osmerac; a potreban je toj sredini kao instrumenat za izgrađeniju konverzaciju, za službu koju je kajkavski dijalekat već najmanje stotinu godina uspješno obavljao. Jer upravo je kajkavski dijalekat tu došljačku masu Talijana, Nijemaca, Mađara, Francuza, Grka i drugih uspio kroatizirati i — naoko neočekivano a u biti posve logično — mobilizirati za veliku ilirsku, dakle štokavsku, akciju. Bez obzira na talenat, Gjalski nije imao onu najveću osobinu koju su — kao kodifikatori hrvatske štokavštine — imali upravo kajkavci. Zagrepečani Šenoa, Matoš, Krleža.

U traženju Krležina normativnog doprinosa, doprinosa onome što smo u natpisu nazvali kodifikacijom hrvatskoga književnog izraza, što bismo — nakon Krležine stotine napisanih i tisuća pročitanih, promi-

šljenih, objašnjenih knjiga — mogli reći? Jezični kaos u kojemu se, za svog agrarnog djetinjstva našao dječak opremljen Šenoom i Kranjčevićem, Gjalskim i Matošem, govori samo jedno: daje točnu sliku jezične situacije. Lingvistički gledano, ne bi bilo pretjerano ustvrditi da su u to stanje red i smisao unijeli (složni uza sve razlike) Rožić svojim antibarbarusom *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku* (1904) Andrić *Branicem jezika hrvatskoga* (1911) i Maretić *Jezičnim savjetnikom* (1924). Generacija hrvatskih književnih radnika u razdoblju prije prvog i između dva rata odgojena je na tim knjigama. Još prije tih knjiga, i bez obzira na njih, Krleža je, u najmlađim danima racionalno, ako hoćemo politički, »u jednom sretnom trenutku svog mladenačkog nadahnuća povjerovao u sveizlječiteljnu moć Daničićeve teze«. ¹⁵ Lingvistički rečeno, spajajući u času književnog nastupa, u *Legendi*, Kranjčevića i Nieschea, Krleža se nije mogao oteti sonornosti vukovsko-daničićevske biblijske ritmike. Ali, put u nove knjige vodio je izvan tog kruga, u njegovo hegelovsko prevladavanje, to znači u njegovo usvajanje dizanjem na više stupanj. Pravi, dublji razvitak Krležina i stila i izraza ne da se zamisliti bez osnovne linije Šenoa—Matoš, linije na čijem je produžetku Krleža treća i najmoćnija točka. Krleža je i započeo od njih dvojice. Od Šenoa, već tada školskog klasika, ¹⁶ ali i od Šenoa koji se, poput Krleže, našao u istom obiteljsko-društvenom zagrljaju: isti Vater-Sohn kompleks, u društvenom, etičkom i lingvističkom smislu (slaže se čak i »izgon« u Pečuj); gotovo isti lingvistički kaos agramerštine i 1850. i 1900. (uza sve velike i povijesno-političke i jezične razlike); isti vukovsko-daničićevski biblijski predložak na kojemu mladi Šenoa gradi svoje blistave, izvorne, »šenoinske«, još uvijek nedovoljno proučene i premalo cijenjene praške dopise, *Zagrebulje* i na mahove genijalne gričke crteže iz *Vječnoga Zida*; uz napomenu da Krleža ima pred sobom i Matoša (koji također počinje od Šenoa!). Evo, u veljači 1943, u prilikama koje je suviše objašnjavati, piše Krleža, *in articulo mortis generalis*:

»Evo nam, ah, ne tako često, a opet od vremena na vrijeme, kada prše paučinaste koprene sna, gdje nam se javlja kao slika 'domaje' valvazorski kraj pod Svetom Gorom. Od Okića i Gorjanaca do Brežica gdje teče tiha zelena Krka i Sava žubori u noći, u ovoj našoj teškoj kao tenk gvozdenoj, oklopljenoj karolinškoj noći.« ¹⁷

Dovoljno je samo ovlaš prelistati Šenou pa prepoznati njegov omiljeli krajolik, poprište *Zlatarova zlata*, *Seljačke bune* i tolikih drugih tekstova. Čitajući, upravo osluškujući Krležine magične rečenice, pisane

u stravi drugog rata, kao da čujemo noćni topot mračnih konjika: to Pavao juri crnoj Klari Grubarovoj, to uskok Ilija Gregorić skuplja svoje haramije, Gubec trese zidinama Tahijeva Susedgrada. A Sava, vječna, optimistička Šenoina Sava, tiho teče krajem... Nego, pustimo dalje Krležu:

»Nokturno od Krškog do Sevnice, pa od Reichenburga preko Macelja na ptujsku stranu, sve do Ormoža i Varaždin-brega, to je ono što se u snu javlja kao rodni kraj, i bude li me ikad itko pitao za regionalni identitet, što bih mu mogao odgovoriti nego to da sam, od podsusedgradskih zidina sanjajući o Lijepoj našoj, od prvih dana sanjao o ovim tihim vodama i cvjetnim livadama, malo medvedgradski à la Šenoa, a malo kerempuhovski, kad gladnom Petrici curé skomine od pomisli na hajdinsku gibanicu, na štrukle, na češnjofke, na čurke i na devenice«. ¹⁸ Lingvistički prevedeno: Šenoa, kao prevladavanje zagrebačke kajkavštine i agramerskoga »Sprachmischunga«, a Petrica kao »rehabilitacija« dijalakta koji je ujedno i »jezik« i najpotpuniji glas onoga što se zove zavijač, odnosno »regionalni identitet«: identitet bez kojega nema univerzalnosti.

Relacija Krleža—Matoš nije, dakako, plod Šenoina posredništva; u času Krležina javljanja Matoš je oličen je Literature, prvo divljenje i prvi okršaj. Razloge divljenju vidjeli smo: to je grabancijaška, kerempuhovska komponenta Matoševe umjetnosti; a okršaj je ono što u Krleži neprestano, uporno izaziva netrpeljivost: to je onaj »kumordinarski«, ¹⁹ pseudoaristokratski dio Matoševe pameti, koji njegovu kritičnost zaustavlja na pola puta pa ona od protesta nastaje zablenuć?

»Oko nas brbljao je zbrkan jezični kaos, a — sjedajući u školsku klupu da pišemo — pisali smo u stezniku deseterca. (Matoš je vrlo lijep primjer pjesnika koji je u Beogradu preko čaršijske štampe počeo pisati jezikom *Pokondirene tikve*, plus Barrès, plus Baudelaire, plus Pera Todorović.) Matoš je stvorio svoj vlastiti postšenoinski stil, osvježen masom turcizama i beogradizama, i tako stvorio čitavu školu *bas bleu* stilista aleksandrinista, koji su tvrdili u ime parisizama da pišu kao 'suza ili rosa čistim narodnim jezikom'. [...] Talijanski korzet Ive Vojnovića, a zatim tvrdoispeglana košulja školskog drvenog jezika, glavni je motiv stilističkog problema naših dana do danas: rasturčiti, raznijemčiti i rastalijančiti se.« ²⁰

Gotovo istim riječima i istim viđenjem problema raspravlja to složeno pitanje i Branko Gavella u svoj kapitalnoj studiji o socijalnim pitanjima vezanim uz razvitak hrvatskoga kazališta:

»Slovenski se je književni jezik, slično kao i češki, izgrađivao pod pritiskom stalne prisutnosti njemačkog jezika na gotovo istom terenu, prema tome stalnih borbenih kompromisnih obzira prema njemu, pa su naravno ti obziri morali ostaviti svojih tragova u njegovom izgrađivanju. Mi smo bili u kompliciranoj situaciji jer su u naše jezično područje ulazila tri jezična konkurenta, talijanski, njemački i turski. Mi smo dakle bili *prisiljeni* na jače naglašavanje jezične autohtonosti jer je nemoguće u jezik unositi tri raznorodne kompromisne komponente. Ali ta je prisilna autohtonost bila i prilično skupo plaćena, jer smo bili time i prisiljeni sve stvarati na vlastitoj podlozi, bez pomoćnog oslona sa strane, pa na taj način prilično zaostajati u konkurentnoj gotovosti. Ako uzmemo u obzir da je srž jezika, a pogotovo književnog jezika, vezana na sintaksu i kad predočimo sebi da smo kao podlogu ponovnog stvaranja našeg književnog jezika u XIX. stoljeću morali uzimati ili folklorni materijal u kom nije bilo obrazaca za rješavanje složenijih sintaktičkih problema, ili pak našu stariju književnost, koja se je u upotrebi narodnoga jezika ograničavala uglavnom na poetičku stilistiku, vidjet ćemo u kakove smo poteškoće morali zapasti kao smo, oslanjajući se uglavnom na vlastite izvore stvaranja književne jezične normativnosti, bili stavljeni pred rješavanje složenih sintaktičkih zadataka što ih komplicirane situacije novoga vremena nameću jezičnoj materijalizaciji. U tom su pogledu Česi i Slovenci, snizivši malo mjerilo samorodnosti, bili mnogo praktičniji, pa su tako s manje trvenja i poteškoća postigli relativnu jezičnu gotovost, pa onda na *tom* temelju puštali da se jezik izgrađuje prema cilju pune samorodnosti. Na taj su način dakle, već u odnosu prema biti književnoga jezika nastale znatne razlike među nama i Slovencima. Osim sintaktičkoga momenta naravno da je na različnost odnosa prema književnoj jezičnoj normativnosti utjecala i razlika u primanju tuđeg leksičnoga materijala iz jezika iz kojih je taj materijal uziman. Govorimo li o jezicima iz kojih je taj materijal dolazio, Slovenci su imali uglavnom jedan izvor i ono što je iz njega potjecalo preuzimali su ili kao folklorno fundirane jezične činjenice, ili su stvarali nove riječi naslanjanjem na njemački jezični materijal koji je bio 'pri ruci'«. ²¹

Nesporazum bi se taj dao potkrijepiti i jednom prilično nedavnom ali vrlo sugestivnom slikom, koja je izrečena početkom 1966, prilikom

130-godišnjice Narodnog preporoda: »Kada se danas (kao što se uobičajilo) govori o ilirskom eksperimentu patetično, mislim da ne bi trebalo zaboraviti književnost kajkavsko-čakavskog kruga, koju su naši Iliri bacili kroz prozor kao truplo. Govoreći nad grobom jednog književnog jezika koji pred nama leži već više od stotinu godina mrtav, svu veličinu ove samozatajne žrtve možemo da procijenimo samo tako da odamo počast ovoj, do danas uglavnom nepoznatoj i rezolutno grubo odbačenoj književnoj tradiciji.«²²

Da ne znamo kako je tu najvažnija tuga koja tekst prožima, i kako je iz te »štajersko-kajkavske« boli šiknula inspiracija koja je stvorila *Balade*, morali bismo zaći u niz tautoloških razjašnjenja. A sav se — eventualni — nesporazum temelji na Krležinoj već kajkavski izrečenoj formulaciji da su »naši buditelji ilirske narodnojedinstvene književnosti odlučili da probude narodnu svijest iz mrtvila tako da su se odrekli svog narodnog imena i svoga jezika [...]«.²³ Ne treba mnogo truda pa da se dokaže da odricanje od imena i od jezika nije istovaljan akt. Već je prema svjedočanstvu Ante Starčevića, a upravo njega navodi Krleža, u doba ilirizma »reći da si Hervat znamenovalo doista biti Mađžar«.²⁴ I to je — zapravo — sve. Jer to Starčevićovo »Hervat« nije »Hrvat« (kako bi se u prvi mah moglo pogrešno pomisliti, nego »Horvat«. A Horvat je u to doba odista značilo biti mađaron. Paradoksalno ali posve istinito, »Ilir« je odista, objektivno značilo u taj tren Hrvat, a Horvat [pa prema tome i Hrvat, ili starčevićanski rečeno Hervat] bilo je — nažalost — mađaron. Takve su bile relacije u kojima smo živjeli, i to valja istaknuti, u ime istine naših kajkavskih pređa. S druge strane, što je onaj Krležin »kajkavsko-čakavski« krug? Nekakva »Udružena opozicija«, skupljena u dokazne svrhe? Pa takav krug nije nikad funkcionirao. Jer da je funkcionirao, ne bi Gaj mogao (možda se čak ne bi bio ni usudio?) provesti svoju genijalnu zamisao. Nego je Gajeva »zagrebačka« štokavština upravo kao zagrebačka — tj. emitirana iz Zagreba (sa svim neprilikama što ih to emitiranje uključuje) — mogla preuzeti taj delikatni posao nacionalne integracije. Zašto? Pored ostaloga i zato što je štokavština jedina u sebi nosila i plodne poticaje triju kulturnih krugova koji su hrvatstvo stoljećima dezintegrirali. Hrvatsvo je trodijalektalno, i moglo bi se — zajedno s Krležom reći — da svaki od ta tri dijalekta naznačuje po jedan od bitnih, dominantnih utjecaja nazočnih u hrvatskoj kulturi, književnosti i, dakako, u nacionalnom životu uopće: čakavština mediteransko-romansko-mletački; kajkavština austro-njemački; što-

kavština turski. I to je lako dokazati: Relkovićeve »turska skula« preteže u štokavskom hrvatstvu, talijanska u čakavskom, njemačka u kajkavskom. No kako se u povijesti nikad ni jedan utjecaj — pa ni jezični — ne javlja »čist«, i dubrovačko-primorska štokavština snažan je nosilac talijanskih primjesa, a ima — sasvim prirodno — vrlo prisnih veza s turskim kulturnim krugom. Isto bi se moglo reći i za ostale hrvatske dijalekte. Stoga se ilirsko (štokavsko) »bacanje kroz prozor« nikako ne odnosi na ostala dva hrvatska dijalekta (kajkavski i čakavski); ono prije da je samoprijegorno »skakanje kroz prozor«, skakanje toliko često u »maglenim« (i antimeglenim!) situacijama o kojima je najsugestivnije pisao sam Krleža. Posebno u eseju o Križaniću.

Jednostavnije rečeno: lingvistika već poodavna zna da izbor jednoga (od više njih) dijalekta za književni jezik ne ovisi ili ne mora primarno ovisiti o jezičnim svojstvima toga dijalekta. Teoretski, lingvistički uzeto, ni jedan dijalekat nema jezičnih osobina koje bi ga *a priori* kvalificirale za taj položaj. Odluka je to koja se stvara na sasvim drugoj razini, u ime sasvim drugačijih, praktičkih, političkih razloga. Nelingvist Gaj bio je ne samo svjestan te činjenice, nego ujedno i najpodesnija osoba koja je — ne raspoložujući nikakvim elementima vlasti — mogla predložiti i provesti tu jedino ispravnu političku odluku. Kajkavac Gaj nije u svome štokavskom pisanju ni izdaleka iskoristio, pokrenuo sve virtualne mogućnosti dijalekta koji je svom narodu predložio kao književni; ali je Gajeva veličina u tome što je »znao« da će to, u bližoj i nešto daljoj budućnosti, učiniti Šenoa, Matoš, Krleža. Krleža, kodifikator ne samo štokavskog nego i kajkavskog dijalekta. Jer govornik (*sujet parlant*) takve snage i intuicije ne može ne biti kodifikatorom, kojega se god dijalekta latio.

BILJEŠKE

¹ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1914—1917, Davni dani I, »Oslobodenje«, Sarajevo 1977, str. 111.*

² Miroslav Krleža, *Balade Petrice Kerempuha, Sabrana djela 10, »Zora«, Zagreb 1956, str. 132.*

³ Miroslav Krleža, *Na rubu pameti*, »Oslobođenje«, Sarajevo 1980, str. 188.

⁴ Milan Marjanović, *Iza Senoe*, Hrvatska knjižarnica, Zadar 1906, str. 62—66.

⁵ Miroslav Krleža, *Djetinjstvo 1902-03 i drugi zapisi*, Sabrana djela knj. 27, »Zora«, Zagreb 1972, str. 79.

⁶ Isto, na istom mjestu.

⁷ Vergilius, *Aeneis*, II, 42.

⁸ Ksaver Šandor Gjalski, *O hrvatskoj kajkavštini*, »Savremenik«, 1929/XXII, 11—12, 409.

⁹ L. N. Tolstoj, *Rat i mir*, početak romana.

¹⁰ Miroslav Krleža, *Glembajevi*, drame, Sabrana djela knj. 5, *Gospoda Glembajevi*, str. 11; »Zora«, Zagreb, 1962.

¹¹ Isto, str. 11—12.

¹² Leo Spitzer, *Sprachmengung als Stilmittel und als Ausdruck der Klangphantasie*, u knjizi *Stilstudien II*, München 1928.

¹³ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1933—1942*, »Oslobođenje«, Sarajevo 1977, str. 122.

¹⁴ Miroslav Krleža, *Bitka kod Bistrice Lesne*, u knjizi *Hrvatski bog Mars*, Sabrana djela knj. 6, »Zora«, Zagreb 1955, str. 16—19. Vidi o tome i našu studiju *Položaj dijalekta u hrvatskoj književnosti*, Ivo Frangeš, Izabrana djela, PSHK, knj. 149, MH, Zagreb 1980, str. 126.

¹⁵ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1943*, »Oslobođenje«, Sarajevo 1977, str. 81.

¹⁶ Predrag Matvejević, *Razgovori s Miroslavom Krležom*, »Naprijed«, Zagreb 1972, II prošireno izdanje, str. 71: »Stigao sam, dakle, od Senoe...«.

¹⁶ Predrag Matvejević, *Razgovori s Miroslavom Krležom*, »Naprijed«,

¹⁸ Isto, na istom mjestu.

¹⁹ Miroslav Krleža, *Moj obračun s njima*, Naklada piščeva, Zagreb 1932, str. 207.

²⁰ Miroslav Krleža, *Dnevnik 1933—1942*, »Oslobođenje«, Sarajevo 1977, str. 434—435.

²¹ Branko Gavella, *Socijalna atmosfera Hrvatskog narodnog kazališta i njegovi odnosi prema svom kazališnom susjedstvu*, Rad JAZU, Zagreb 1968, knj. 353, str. 46—47.

²² Miroslav Krleža, *Uvodna riječ na znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130-godišnjici Hrvatskog narodnog preporoda (29—31. III 1966)*, »Kolo« IV/1966, 8—9—10, 130.

²³ Isto, na istom mjestu.

²⁴ Dr Ante Starčević, *Djela III*, str. 315, Zagreb 1895. Citat, uvodne rečenice članka *Nekolike uspomene*, glasi: »Za Ilirstva nebiaše druga nego da budeš Ilir ili Magjaron. Reći da si Hervat, znamenova da si Magjaron. [...] Samo u tu jednu stranku, u Ilire ili u Magjarone, morao je kod nas svatko spadati. O redkih koji se braniše proti tomu razređivanju ljudih, ili nehtedoše u nijedan taj razred brojeni biti, o tih biaše sud da su habi-kruhi, prosvetljeni zvahu ih *fruges consumere nati*, a javno mnjenje govoraše skladno, da su austrianski špioni.«